

УДК 331.361.2

КАРАТАЙ САРТБАЕВ – ОКУУЧУЛАРДЫН ЖАЗУУ МАДАНИЯТЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУ ИЗИЛДЕГЕН ОКУМУШТУУ*Сакиева С.С.- Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун
профессору, педагогика илимдеринин доктору
Мокуева Н.Ш.- окутуучу*

Аннотация: Макаланын мазмуну белгилүү окумуштуу, педагогика илимдеринин кандидаты, профессор Каратай Сартбаевдин баиталгыч класстарда жазуу жумуштарын жүргүзүүгө арналган эмгеги талдоого алынган. Окумуштуунун окуучунун жазуу ишмердүүлүгүнө арналган эмгеги, андагы сунушталган теориялык жана практикалык жумуштар макалада кенен талданган. Баиталгыч класстарда мазмундама, дио бачн жүргүзүү боюнча окумуштуунун эмгегинде алгачкы жолу сунушталып, аларды жүргүзүүнүн методикасы тажрыйбада колдонулуп, баиталгыч класстын мугалимдери тарабынан колдонулуп келе жатат. Методикалык колдонмо баиталгыч класстын мугалимдери, магистранттар, студенттер үчүн абдан керек жана маанилүү.

Түйүндүү сөздөр: Жазуу жумуштары, окуучунун кол жазма сулуулугу, жазуу маданияты, дилбаян, баяндама, окуу программасы.

КАРАТАЙ САРТБАЕВ - УЧЕНЫЙ, ИССЛЕДУЮЩИЙ ФОРМИРОВАНИЕ ПИСЬМЕННОЙ
КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ*Сакиева С.С. – профессор ЖАГУ им.Б.Осмонова,
доктор педагогических наук
Мокуева Н.Ш.-преподаватель*

Аннотация: В статье анализируется работа известного ученого, кандидата педагогических наук, профессора Каратай Сартбаева, посвященная ведению письменной работы в начальных классах. В статье подробно анализируются работы ученого, посвященные писательской деятельности учеников, предлагаемые теоретические и практические работы. Было предложено впервые в работе ученого проводить содержательный отчет и реферат в начальных классах, а методика их проведения была использована на практике учителями начальных классов. Методическое пособие очень нужно и важно для учителей начальных классов, аспирантов, студентов.

Ключевые слова: Письменная работа, каллиграфия ученика, культура письма, сочинение, изложение, учебная программа.

KARATAI SARTBAYEV - SCIENTIST STUDYING THE FORMATION OF STUDENT
WRITTEN CULTURE*Sakieva S, S. - Professor of JASU named after B.
Osmonov, Doctor of Pedagogical Sciences
Mokeyeva N.N.-teacher*

Annotation: The article analyzes the work of a famous scientist, candidate of pedagogical sciences, professor Karatay Sartbaev, devoted to the conduct of written work in primary school. The article analyzes in detail the works of the scientist devoted to the writing activity of pupils, the proposed theoretical and practical work. It was proposed for the first time in the work of the scientist to conduct a meaningful report and abstract in the primary grades, and the methodology for their implementation was used in practice by primary school teachers. The methodological manual is very necessary and important for primary school teachers, graduate students, and students.

Keywords: Written work, student calligraphy, writing culture, composition, presentation, curriculum.

Баиталгыч класста оозеки жана формадагы жазуу жумуштарына өзгөчө маани берилет. Окуучунун кол жазма сулуулугу таза жазуу сабагынан сырткары, дилбаян жана мазмундама жазуу менен да толукталып, калыптанат. Баиталгыч класстардын окуучуларынын арасында дилбаян жана баяндама жаздырууга үйрөтүү машыктыруу аркылуу алардын логикалык жагынан ойлоого, грамматикалык жагынан туура жазууга калыптандыруу башкы маселе. Окуучу өз оюн оозеки да, жазуу жүзүндө да ачык,

так, системалуу түшүнүшөт. Ар бир сөздү өз орду менен колдонууга, так бере алуу талабы коюлат (9-б). Башталгыч класста дилбаян, баяндама жазуу жумуштары аркылуу жүргүзүлөт. Өзүнчө окуу программасында (2018) саат каралат. 1-2-класста негизинен сүрөттүү баяндама, мазмундама жазууга өзгөчө маани берилет.

Кыргыз башталгыч класстарында ушул проблемага арналган эмгектер 1940-жылдан бери карай басылган. Н.Макешовдун, А.Каримовдун, Э.Бердибаевдин, К.Сартбаевдин, Б.Рысбекованын, С.Рысбаевдин эмгектери сунушталды, “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы (1965, 1978) эмгектеринде басылган. Ушул проблемага арналып К.Сартбаевдин “Башталгыч мектептердин 1-4-класстарынын окуучуларына изложение жана сочинениеге жазууга үйрөтүү” (6) деген эмгеги басылган. Биздин макаланын мазмуну ушул эмгек жөнүндө сөз болмокчу. Жалпысынан профессор Каратай Сартбаевдин эмгектеринин басымдуу көпчүлүгү окуучунун кол жазма сулуулугу, же жазма маданиятына басым жасалган.

Дилбаян жана баяндаманы окуучуларга жазууга үйрөтүүнүн бир топ окшоштуктары болсо да аларды айырмалап, өзүнчө мүнөздөп окутуу өзүнчө атайын өзгөчөлүктөрү бар. Жазуу жумушунун бул эки түрүнүн тен окуучунун туура ойлоосун жана жазуу кебин өстүрүүчү көнүгүүлөрдү системалуу жүргүзүү иши талап кылынат (6,10-б).

Эмгекте дилбаян, баяндама жазуунун окшоштуктары, айырмачылыктары салыштырылып, аларды жүргүзүүнүн методикасы теориялык жана практикалык жактан иштелип, мектеп тажрыйбасына сунушталган.

Дилбаян менен мазмундама жазууда окуучунун орфографиялык, орфоэпиялык, пунктуациялык сабаттуулугун өнүктүрүүгө өзгөчө басым жасалган. Ар бир сүйлөмдүн угулушу, айтылышы, жазылышы эске алынат. Өзгөчө стилистикалык эрежелер, каталар менен иштөөгө басым жасалат. Эмгек 1-2-класстагы жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн формалары, аларды жүргүзүүнүн методикасы, практикалык сунуштары кошо берилген.

1-класста өткөрүлүүчү дилбаян жана баяндама жумуштарын жүргүзүү үчүн анын төмөнкү жолдору сунушталган.

1.Жазуу жумуштарынын алгачкы формасы оозеки форма боюнча жүргүзүү каралган. “Алиппе” бүткөндөн кийин, окуучулар муундап-сөздөп, муундап шар окууга жетишет. Ушул мезгилден баштап, коллективдүү түрдө окуган ангеменин, же тексти боюнча оозеки да, жазуу жүзүндө да мазмундама жазуунун алгачкы этабы башталат. Демек, текст окулат, түшүнүксүз сөздөр окуучуларга түшүндүрүлөт, мугалимдин берген суроолоруна жооп беришет, биринин жообун экинчиси толуктайт. Мына ошентип, баяндаманын оозеки формасы башталат. Бул процесс женилден оорго карай принциби менен жүргүзүлөт. Алиппе мезгилинде тик сызык боюнча бөлүнүп жазылган сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү окуу менен жаны сөздөр жөнүндө түшүнүгү артып, сөз байлыгы өсөт. Окуучулар өз алдынча сүйлөм түзүүгө үйрөнүшөт. Мугалим берген суроолоруна так, толук жооп берүүгө үйрөнүшөт.

2.Окуучулар сүйлөм түзүү үчүн сүрөттөрдү колдонуу менен үйрөтүү жолдору каралган. Сүрөттө көрсөтүлгөн окуяга карата суроолор берилет, ага окуучулар жооп беришет. Адегенде окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүү максатында кичине-кичине байланыштуу сөз айтылган сүйлөмдөргө ылайыктуу суроо берилет. Мисалы;

– Бул эмне?

– Тиги эмне?

– Бала эмне кылды?

– Ким жүгүрдү? деген суроолорго төмөнкү сүйлөм түзүлөт.

Бул бала.Тигил топ. Бала топ ойноду.Абыл жүгүрдү деген сүйлөмдөр түзүлөт.

3.Алиппе мезгилинен кийин айрым-айрым байланыштуу тексттер ондоп, андагы берилген суроолорго жооптор жазылат. Окуучуларга оорураак келген сөздөр түшүндүрүлүп, жазылышы атайын көрсөтүлөт. Мисалы; “Гулянын бөбөгү. Гүлүянын Белек деген бөбөгү бар. Белек быйыл төрткө чыкты. Белек жомокту жакшы көрөт. Гуля Белекке жомок айтып берет” деген 18 сөздөн турган байланыштуу текстти окуучулар окушат, маанисин түшүндүрүшөт.Оозеки суроолор түзүлөт.

–Гулянын ким деген бөбөгү бар?

–Ал канча жашка чыкты?

–Белек эмнени жакшы көрөт?

–Ага Гуля эмнени айтып берди? Оозеки суроо-жооптордон кийин жазуу формасы ишке ашат.

4 Окуу китебинен сырткары окуучулардын турмушуна байланыштуу кызыктуу окуялардан алып да баяндама жаздырууга жол берилет.

5.1-класстын окуучуларына баяндама жаздырууга көнүктүрүүнүн бирден-бир жолу сүрөттөр аркылуу да жүргүзүлөт. Окуучулар жөнөкөй тексттен сүйлөмдөргө суроолорду түзүп, бир нече жолу окуп, жазылышын, эсине тутуу билүүгө караганда, сүрөт боюнча баяндама жазуу женилээр болот.

6.1-класста жазылуучу дилбаяндын темасы, аны уюштуруу жумуштары талданган. Бул боюнча “Токойдо”, “Түлкү менен турна”, “Ак козум”, “Кышкы оюн”, “Жаз”, “Экскурсия” деген темалардын иштелмелери талкууланган.

2-класста өткөрүлүүчү баяндама жана дилбаяндын уюштурулушу жөнүндө маалыматтар 1-класста алган билимдерин толуктоого өзгөчө маани берилет.

1.2-класста баяндама жана дилбаян жазуу сүрөт аркылуу жаратылыштын ар түрдүү кубулуштарына байкоо жүргүзүүнүн негизинде адегенде оозеки түшүнүктөрүн кенейтет, андан кийин жазуу иши башталат. “Улууну сыйлоо”, “Тюльмира гүл берди” деген тексттеги баяндама талдоого алынган.

2. Дилбаянды жаздырууда бир нече жолдору каралган, т.а. ангемелөө, айланадагы табияттын кубулуштарын көз алдыга келтирүү жаратылыш календары боюнча ангемелер ж.б. Окуучуларды оозеки дилбаянга үйрөткөн сон коллективдүү түрдө түзгөн пландын негизинде дилбаян түрүндө өткөрүүгө болот. Жазуу жүзүндөгү дилбаян окуучулар үчүн женил, жеткиликтүү болуу үчүн адегенде сүрөттөр менен жүргүзүлөт.

3. Ар бир сунушталган окуу материалынын планы, аны өткөрүүнүн методикасы берилген. Дилбаяндын темасы: Карыны сыйлоо (Иллюстрациялуу сүрөт менен иштөө).

Планы:

1. Жол жүрүү.
2. Жардамдашуу.
3. Алкыш.
4. Коштошуу.

Окуучулар ар бир сүрөткө коюлгандан кийин, айрым-айрым сүрөткө карап, алардын мазмунун айтып беришет. Жогорудагы төрт, түрдүү сүрөт, айрым-айрым талкууланып бүткөндөн кийин, оозеки планды эске сактоо менен ар бир ат коюлган темаларга ылайыктуу кылып дилбаян жазууга өтүшөт.

Мазмундама

Эн алгач жаза турган мазмундаманын оозеки мааниси түшүндүрүлөт. Ар бир сүйлөмдүн чеги ажыратылат. Орфографиялык талдоолор жүргүзүп, сөздөргө түшүнүк берилет. Андан кийин 1-класстагы мазмундама сыяктуу суроолор түзүлөт. Анын жооптору коллективдүү түрдө жазылат. Ал сүйлөмдөр текшерилгенден кийин окуучулар көчүрүп жазышат.

Улууну сыйлоо

Мазмундамага сунушталган суроолор жана жооптор.

–Бир топ бала кайдан келе жатат?

–Бир топ бала мектептен келе жаткан эле.

–Алар кимди көрүп кайрылып калышты?

–Алар кудуктан суу алганы турган эжени көрүшүп, кайрылып калышат.

–Кадыр энеге кандай жардам көрсөттү??

–Кадыр эмнеге кудуктан суу алып берди.

–Чакадагы сууну көтөрүүгө кимдер жардамдашты?

–Жолдош жана Анар эненин чакасындагы сууну үйүнө көтөрүп барып берди.

–Эне балдарга эмне үчүн деди?

–Эне балдардын колунан кармады. Беттеринен өптү. Анан ыраазы болуп, алкыш айтты.

Демек, түзүлгөн суроолордун негизинде баяндаманын мазмунун жазуу сунушталган. Ушул типтеги, тематикадагы дилбаян, баяндамаларды жазуунун тематикасы, методикасы иштелген.

Эмгектин мазмунун башталгыч класстарда жазуу жумуштарын жүргүзгөндүгү менен баалуу. Демек, эмгектеги окумуштуунун ойлоруна таянуу менен сунуштары үйрөнүлүп келет.

1.2-класстын жазуу иши биринчи класстагыга караганда көлөмдүү, мазмундуу, системалуу боло баштайт.

2.1-2-класста үйрөтүүчү мүнөздөгү өткөрүлүүчү мүнөздөгү мазмундама да, дилбаян да окуучунун жазуу кебин өстүрүп, сөз байлыгын арттырып, адабий тилдин нормасы менен таза сүйлөөгө багыт берет.

3.1-2-класстарда дилбаян, мазмундама оозеки түрүндө да, жазуу жүзүндө да өткөрүлөт. Оозеки түрүндө өткөрүлүүчү дилбаян жана мазмундама жазуу жүзүндөгү жумуштарга өбөлгө түзөт. Мазмундама да, дилбаян да сүрөт аркылуу жаздырууга болот. Сүрөт аркылуу жүргүзүлгөн дилбаян үчүн текст берилбейт. Атайын оозеки ангемелер жүргүзүлөт.

4.Мазмундама да, дилбаян да 1-2-класстарда үйрөтүү максатында жүргүзүлгөндүктөн анын планы коллективдүү түрдө түзүлүп, түшүнүксүз сөздөрдүн мааниси ачылат.

5.Мазмундама менен дилбаян жазуу ишине 1-2-класстын окуучуларын үйрөтүү жана аны системалуу жүргүзүү окуучунун оозеки жазуу кебин өстүрүү менен туруктуу, чон билим алууга көмөк көрсөтөт (6,41-б).

Демек, окуучунун сөз байлыгы өзүнүн айлана-чөйрөсүндөгү чындыкты, кубулушту жана окуяларды үйрөнүп билүүнүн негизинде уламдан-улам кенейип, байып олтурат.

6.Окуучу күндөлүк жашоо турмушунда өзүнүн кебиндеги сөздөр менен активдүү мамиле кылат.

Жалпысынан алганда, профессор Каратай Сартбаев тарабынан түзүлгөн окуучунун кол жазма сулуулугун, жазуу маданиятын калыптандырууга арналган алгачкы эмгек катары бааланып келе жатат. Окумуштуу тарабынан алгачкы жолу дилбаян, мазмундама жаздыруунун класстар боюнча бөлүштүрүү, аларды уюштуруунун, жүргүзүүнүн теориялык жана практикалык жолдору, формалары, методдору сунушталган. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасында бул эмгек алгачкы саамалык катарында бааланып келе жатат.

Адабияттар:

1. Ашырбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы.2-китеп.–Бишкек, 200.–9-83 б.б.
2. Ашырбаев Т.Азыркы кыргыз тилинин стилистикасы. –Бишкек, 2001.–3-14 б.б.
3. Маразыков Т.Текстти уюштуруунун маселелери.–Бишкек, 2004.–3-126 б.б
4. Маразыков Т. Текстти таануунун теориясы. –Бишкек, 2014.–3-31 б.б
5. Башталгыч класстардын программалары.–Бишкек,2018
6. Сартбаев К. Тандалган эмгектер. 7-том.–Бишкек, 2013.–6-57 б.б.